

ОКРЕМІ АСПЕКТИ УДОСКОНАЛЕННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНОГО МЕХАНІЗМУ ЗАХИСТУ УЧАСНИКІВ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

ЮХНО М.О. - здобувач Харківського національного університету внутрішніх справ
УДК 343. 122(477)

В статті з урахуванням міжнародно-правових актів, Конституції України, діючого кримінального процесуального кодексу та інших законодавчих актів розглянуто механізм забезпечення та реалізації права на захист особи. В ході дослідження виявлено, що незважаючи на новелли, закріплені в діючому УПК України, окремі проблемні питання залишилися не врегульованими, понятійний апарат неусовершенствованим, в зв'язку з чим пропонується внести відповідні зміни та доповнення до нього.

Ключові слова: право на захист, підозрюваний, обвинувачений, захисник, забезпечення, реалізація, кримінальне провадження, новели КПК України, міжнародно-правові акти, Європейський суд з прав людини, слідчий суддя, суд, оскарження, апеляція.

За час після прийняття Кримінального процесуального кодексу України у 2012 році (далі – КПК України) висловлюються досить діаметрально протилежні думки щодо його подальшого правозастосування. Окремі парламентарі, зокрема на той час Г. Москаль зазначав, що кожна людина може стати заручником нового КПК України, якщо вона чимось не сподобалася владі чи начальнику міліції, чи його заступнику, чи прокурору і тощо. Люди стануть заручником судів, адже вони будуть завалені справами, які будуть не розглядатися певний час. І ті люди, які будуть потребувати негайної допомоги в судах, чи в міліції, чи в прокуратурі, просто потонуть разом з усією тією машиною, яка буде переробляти повідомлен-

ня, що надходитимуть до Єдиного реєстру досудових розслідувань. Відтак, із введенням у дію нового КПК України влада тільки програє, оскільки вже через кілька місяців і правоохоронці, і співробітники судової системи, і звичайні громадяни зрозуміють, що він не може працювати в українських реаліях. Також наголошувалось, що новий КПК України дозволить прокурорам приховувати недоліки слідства і домогтися обвинувального вироку, адже прокурор має право доповнити обвинувачення, у той час коли раніше передбачалося, що він може тільки змінити його. Тобто доповнити обвинувачення людині тим складом злочину, який не вдалося додати на досудовому слідстві [1; 2]. У той же час, з такими категоричними висновками, на нашу думку, не можна погодитись. Не оминула критика з цих питань й щодо забезпечення реалізації права на захист, оскільки вперше в історії України новий КПК України суперечить положенням Конституції (ст. 59 передбачає право кожного вільний на вибір захисника своїх прав), зокрема вводиться адвокатська монополія не лише на захист підозрюваних, обвинувачуваних, підсудних осіб, але й повна монополія навіть на представництво інтересів потерпілих. Це пояснюється тим, що у нас адвокатура є дуже дорогою, вона не є незалежною і, на жаль, кадрово формується з колишніх прокурорів, міліціонерів, які дослужилися до пенсії. Тобто, на його думку, це люди, які взагалі не розуміють по суті проблематики належного та ефективного захис-

ту прав людини. Така монополія дуже серйозно вдарить по кишені українців [3]. Крім цього, окремі як позитивні, так і критичні висловлювання звучать також з уст окремих науковців та практиків. Дійсно, певні проблеми існують й на сьогодні, але ж це ніяк не означає, що чинний КПК України не працює в сучасних реаліях і в ньому немає позитивних зрушень. До цих висловлювань слід підійти з усією об'єктивністю, зважити та обговорити усі за і проти, на підставі чого внести відповідні пропозиції і рекомендації щодо змін та доповнень до чинного кримінального процесуального законодавства. Для цього в державі є певні механізми: можливість брати участь у дискусіях на науково-практичних конференціях і семінарах та у наукових виданнях, надати пропозиції щодо вдосконалення чинного КПК України до Верховної Ради України тощо.

Виклад основного матеріалу. За дослідженням поряд із швидким, повним і неупередженим розслідуванням кримінальних правопорушень і викриттям осіб, які їх вчинили, завданням кримінального провадження є захист прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження. Водночас, нігілістичне ставлення до верховенства права і законності, насамперед з боку окремих посадових осіб державних структур влади, призводить до панування правової зневіри і слабкості усієї правоохоронної системи та судової влади, а отже, й загальної недооцінки їх ролі й значення. В Україні й до сьогодні зберігається тоталітарне уявлення про правоохоронні органи і суд як слуг, які повинні забезпечити захист інтересів певних політичних сил, що перебувають при владі. Відтак, система кримінальної юстиції, яка не співвідноситься з новими суспільними відносинами, що склалися в Україні, не забезпечує належного стану правопорядку, ефективного захисту громадян, суспільства та держави від небезпечних посягань [4, с. 12]. І це, як доречно відмітив А. В. Молдован, навіть незважаючи на те, що сьогодні навряд чи можна знайти важливішу і поряд з тим складнішу проблему, ніж права людини. Основним і найбільш гострим у цій галузі є питання про юридичні гарантії, засоби і механізми захис-

ту особи від протиправних та незаконних дій державних органів і посадових осіб. Не випадково правовому інституту прав та свобод людини і громадянина відводиться центральне місце в конституціях європейських держав [5, с. 30]. Ще до прийняття чинного КПК України, В. Маляренко зазначав, що однією із найслабших ланок нашої кримінальної юстиції є захист особи. Відтоді, як в Україні всупереч досвіду успішних країн поряд з адвокатами, захисниками стали інші фахівці у галузі права, знання та досвід яких не можна перевірити, а за відверту непрофесійність до відповідальності не можна притягнути, захист перетворився на безвідповідальну комерційну діяльність. На сьогодні захищають у кримінальному процесі України, як правило, лише заможних. Бідні залишаються сам на сам зі своїми проблемами. Держава має взяти на себе оплату праці адвокатів із захисту незаможних, але кошти не знає, де взяти [6]. У той же час, після вказаного та з моменту прийняття чинного КПК України, Законів України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», «Про безоплатну правову допомогу» з цього питання дещо змінено напрям дискусії, хто ж може бути адвокатом та щодо проблем захисту учасників кримінального провадження взагалі, зокрема передбачено, що захисником не може бути адвокат, відомості про якого не внесено до Єдиного реєстру адвокатів України або стосовно якого у Єдиному реєстрі адвокатів України містяться відомості про зупинення або припинення права на зайняття адвокатською діяльністю. Але, як свідчать прикладні реалії, такі зміни так і не змінили законодавче забезпечення і реалізацію в повному обсязі права на захист потерпілого, заявника, свідка, цивільного позивача.

Однією з умов успішної реалізації загальноновизнаної засади верховенства права і законності у кримінальному провадженні є забезпечення права на захист і права на отримання правової допомоги. Закріплення цього права на міжнародному рівні, так само і в Конституції України, є визначальним, але не вичерпним у системі правового механізму захисту прав, свобод та законних інтересів особи, адже потребує своєї деталізації у сфері кримінального судочинства.

Саме чітке і однозначне теоретичне визначення сутності права на захист стане міцним підґрунтям запровадження ефективного процесуального механізму його реалізації, а також формуванню положень, які б відповідали міжнародним правовим стандартам захисту прав людини. Дослідження попереднього та чинного кримінального процесуального законодавства України дає можливість констатувати, що протягом досить тривалого часу удосконалення гарантій захисту прав здійснюється в основному у відношенні підозрюваного, обвинуваченого. При цьому забезпечення прав та законних інтересів таких учасників кримінального провадження, як потерпілий, заявник, свідок, цивільний позивач, здебільшого відходить на задній план. У той же час законодавство зарубіжних країн з цього питання знаходиться на більш високому рівні. Так, серед задач кримінального провадження деяких країн прямо вказано на забезпечення захисту прав потерпілого. Так, наприклад, у положеннях ч. 1 ст. 2 КПК Білорусії закріплено, що завданням кримінального процесуального законодавства є забезпечення законних прав та інтересів фізичних і юридичних осіб, яким злочином заподіяно фізичну, майнову чи моральну шкоду [7]. Подібне положення закріплено й у ст. 52 Конституції Російської Федерації, а також у п. 1 ч. 1 ст. 6 КПК Російської Федерації [8], що гарантує всім потерпілим від злочинів захист, доступ до правосуддя та компенсацію заподіяної злочином шкоди, що доцільно закріпити й у відповідних положеннях Конституції України, адже це надасть можливість потерпілому більш ефективно реалізувати свої права та законні інтереси [9, с. 64]. Питанням захисту потерпілих і свідків велику увагу приділяє законодавство Сполучених Штатів Америки, що стимулює допомогу громадян у розкритті вчинених проти них злочинів, а отже, гарантує і захист потерпілих й суспільства загалом. Наприклад, для захисту осіб, які свідчать проти небезпечних злочинців, була створена Федеральна програма захисту свідків, яка згодом була доповнена Законом «Про посилення безпеки свідка». Разом вони забезпечують свідку можливість за необхідності змінити дані про себе (ім'я,

місце та дату народження тощо), місце проживання, зовнішність, місце роботи тощо [10, с. 175]. Значну увагу з питання захисту прав, свобод та законних інтересів свідків приділено французьким законодавством. Зокрема, в інтересах свідка можливо проведення закритого судового засідання, а також давання анонімних свідчень або взагалі відмова від них. Якщо свідок дає показання анонімно, то його особу перевіряють у комісаріаті, де відбувається допит. При цьому, в протоколі допиту свідка вказується не його безпосередня адреса мешкання, а адреса комісаріату. Франція також приділяє велику увагу правовій допомозі всім учасникам кримінального процесу [11, с. 20-21]. Вказані приклади на сьогодні необхідно було б передбачити й в українському кримінальному процесуальному законодавстві. Що ж стосується України, то на сьогодні діє Закон України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» від 23.12.1993 р., але, як свідчить практична сторона його застосування, у більшості випадків він є декларативним. Зокрема, у ході опитування слідчих О.В. Бардацька та А. М. Орлеан з'ясували, що вплив на потерпілих та свідків є непоодинокими фактами, а навпаки, досить поширеним явищем. Так, 38 % слідчих стверджують, що під час розслідування кримінальних проваджень про торгівлю людьми стикались із фактами такого впливу на потерпілих або свідків. У загальній кількості кримінальних проваджень цієї категорії незаконні дії щодо потерпілих та свідків мали місце у 12%. Найпоширенішими способами протиправного впливу на потерпілих або свідків є: 1) погрози застосування насильства до самих потерпілих або свідків (35%); 2) погрози застосування насильства до членів їхніх сімей, близьких або родичів (8%); 3) підкуп потерпілих або свідків (24%); 4) намагання охарактеризувати потерпілу як аморальну особу перед слідчим та судом (24%); 5) погрози розголошення відомостей, що потерпілий або свідок бажав зберегти у таємниці (8%). Підсумовуючи вказані дані, вони прийшли до висновку, що протиправний вплив на потерпілих та свідків здійснюється переважно вже під час судового слідства (57%), дещо рідше розпо-

чинається під час судового розгляду (32%). Трапляються випадки, коли такий вплив мав місце ще до здійснення кримінального провадження, але був таким інтенсивним, що й під час досудового розслідування та судового розгляду потерпілий або свідок вважав реальною загрозою життю, здоров'ю, житлу або майну і відчував небезпеку (11%) [12, с. 5]. Враховуючи вказане, слід зробити висновок, що це зумовлює необхідність вироблення комплексного науково підходу до цієї проблеми. Тобто можна констатувати, що певний механізм захисту прав учасників кримінального провадження на сьогодні все ж таки є, але у правозастосовній діяльності він залишається недостатньо ефективним, а окремі положення навіть декларативними.

З огляду на викладене нагальним питанням, яке не втрачає своєї актуальності протягом досить таки тривалого часу, є створення ефективного правового механізму забезпечення реалізації прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження. Заради цього на сьогодні функціонує правоохоронна і судова система, а кримінальне процесуальне законодавство невпинно продовжує реформуватись у напрямі подальшої гуманізації та демократизації. У цьому напрямі КПК України 2012 року призначений стати своєрідним гарантом захисту прав, свобод та законних інтересів особи від можливих порушень, які допускаються представниками органів досудового розслідування, прокуратури та суду. Однак, часові межі правозастосування окремих його положень свідчать про певну суперечливість та не одноманітність їх застосування на практиці. Відтак з кожним днем постає питання розгляду законодавчих положень не тільки з точки зору їх повноти та несуперечності, але й комплексного вироблення ефективного механізму захисту прав, свобод та законних інтересів кожного учасника кримінального провадження, як пріоритетного завдання кримінального провадження, закріпленого в ст. 2 КПК України. До такого комплексу повинно входити: 1) узгодженість загальної і спеціальної (правової) системи гарантій захисту прав, свобод та законних інтересів особи, а також форм закріплення правових гарантій (конституційних

і галузевих); 2) закріплення на законодавчому рівні як загальних, так і відповідних додаткових гарантій захисту прав особи в залежності від її процесуального статусу; 3) закріплення чітких обов'язків і відповідальності осіб, уповноважених здійснювати кримінальне провадження. Крім того, у цьому напрямі необхідно враховувати не тільки сталий підхід до правового механізму захисту прав (наділення певними процесуальними правами та наявність можливості скористатися допомогою адвоката), але й гарантії прав з боку прокурорського нагляду та судового, відомчого контролю, що передбачені Конституцією України. Водночас, вказаний комплекс не є остаточним, а виступає лише першоосновою побудови відповідного правового механізму захисту особи у сфері кримінального судочинства. У подальшому він потребує свого удосконалення та закріплення згідно з сучасними вимогами, особливо тих, які стосуються обмежень прав і свобод особи, а також з урахуванням процесуального статусу кожного учасника кримінального провадження. З піднятого питання слід відмітити наукову позицію О. Дашковської, яка цілком доречно зазначила, що правові інститути забезпечення прав і свобод людини і громадянина, незважаючи на те, що питання їх становлення та ефективне функціонування є надзвичайно актуальними протягом останніх років, в той же час цілісної загальної теоретичної характеристики у вітчизняній юридичній науці не отримали. Сьогодні існує потреба у визначенні місця правових інститутів щодо забезпечення прав і свобод людини та громадянина у правовій системі держави, встановленні їх співвідношення з такими поняттями, як способи захисту прав і свобод, їх гарантії, принципи і стандарти забезпечення тощо, розмежування понять «забезпечення», «захист», «охорона», «реалізація» з іншими близькими до них за значенням поняттями [13, с. 45], що ми підтримуємо.

Аналіз положень кримінального процесуального законодавства України свідчить, що здебільшого суттєвим порушенням прав особи є прийняття незаконних рішень, виконання дій (бездіяльність), що можуть завдати шкоду конституційним правам і

свобода, або ж ускладнити доступ до кримінального судочинства. З приводу цього Д. С. Комарницький зазначив, що серйозною гарантією проти подібних порушень може слугувати відповідальність державних органів і посадових осіб за видання не правових актів, а також за дії чи бездіяльність у сфері реалізації актів, що забороняють права і свободи людини. Такого роду відповідальність передбачена не тільки внутрішньодержавними актами, але й міжнародними документами [14, с. 55], але до вказаного слід додати, що при цьому було б доцільним додати й невиконання або неналежне виконання обов'язків посадовими особами які здійснюють досудове розслідування, що в подальшому повинно бути предметом оскарження. Як зазначив В. І. Лафітський, конституційні права і свободи є одним із факторів, що стримують нас від деспотизму, що на сучасному етапі розвитку дане питання є надзвичайно актуальним, так само як і необхідність підвищення рівня гарантованості правового положення особи [15], що ми повністю підтримуємо.

Висновки

На сьогодні у правозастосовній діяльності ефективно здійснення кримінального провадження продовжує вимірюватись кількістю направлених до суду проваджень, при цьому не враховуючи скільки ж було виявлено порушень прав учасників кримінального провадження під час відомчого та судового контролю і прокурорського нагляду. Більше того, значна кількість потерпілих так і не отримує відшкодування (компенсацію) шкоди, що була завдана внаслідок вчинення кримінального правопорушення. Тобто поставлені в положеннях ст. 2 КПК України завдання кримінального провадження на практиці окремими посадовими особами фактично хибно сприймаються однозначно і лише з метою розкриття кримінального правопорушення, що не є забезпеченням і реалізацією захисту прав, свобод і законних інтересів особи у кримінальному провадженні в повному обсязі. У зв'язку з вказаним, дотримання засади (принципів) верховенства права і законності є нереалі-

зованими в повному обсязі та призводить до викривлення поставленої мети та цілей кримінального провадження і не відповідає міжнародно-правовим стандартам. На підставі викладеного вказані прогалини та неузгодженості слід усунути за рахунок внесення відповідних змін та доповнень у чинне кримінальне процесуальне законодавство України. Утім, підняті питання підлягають окремому дослідженню або науковому вивченню.

Література

1. Москаль Г. Новий КПК повернеться Януковичу бумерангом [Електронний ресурс] / Г. Москаль // Режим доступу: http://gazeta.ua/articles/politics/_novij-kpk-povernetsya-anukovichu-bumerangom-moskal/468609.
2. Баганець О. Новий КПК дозволить прокурорам приховати недоліки слідства і домогтися обвинувального вироку [Електронний ресурс] / О. Баганець // Режим доступу: http://gazeta.ua/articles/politics/_novij-kpk-dozvolit-prokuroram-prihovati-nedoliki-slidstva-i-domogtisya-obvinuvalnogo-viroku-baganec/467497.
3. Гройсмай Д. Новий КПК встановлює монополію адвокатів, що дуже вдарить по кишені українців [Електронний ресурс] / Д. Гройсмай // Режим доступу: http://gazeta.ua/articles/politics/_novij-kpk-vstanovlyuyemonopoliyu-advokativ-scho-duzhe-vdarit-pokisheni-ukrayinciv-grojsman/466916.
4. Малярєнко В. до питання доктрини кримінальної юстиції в Україні / В. Малярєнко // Право України. – 2009. – № 2. – С. 11-23.
5. Молдован А.В. Докази у кримінальному процесі Федеративної республіки Німеччини / А.В.Молдован // Адвокат. – 2009. – № 3 (102). – С. 30-33.
6. Малярєнко В. До питання доктрини кримінальної юстиції в Україні / В. Малярєнко // Право України. – 2009. – № 2. – С. 11-23.
7. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Беларусь от 16 июля 1999 г. № 295-З: принят Палатой представителей 24 июня 1999 года (одобрен Советом Республики 30 июня 1999 года)
8. Уголовно-процессуальный кодекс Рос-

АНОТАЦІЯ

З урахуванням міжнародно-правових актів, Конституції України, чинного кримінального процесуального та іншого законодавства, розглянуто механізм забезпечення та реалізація права на захист особи. В ході дослідження встановлено, що не зважаючи на новели, запровадженні чинним КПК України, окремі проблемні питання залишилися не визначеними, понятійний апарат недосконалим, у зв'язку з чим запропоновано внести відповідні зміни і доповнення до нього.

SUMMARY

The author of the article analyzed the status of the right on the protection at the pretrial stage of investigation according to international and legal acts, the Constitution of Ukraine, the current criminal procedural legislation and other legislation. The issues within the legislative provision and matters of legal enforcement activities are established.

The author analyzed the scientific development of the studied areas at the present day. It is found out that mentioned in the article problems are still unsolved even after the adoption of the new criminal procedural legislation of Ukraine in 2012. The author of the article studied views of different scientist, who have different attitude to the discussed problems. The author of the article studied one of the main principles of the Criminal Procedural Code of Ukraine, which is the principle of providing the right on protection of an individual and the practice of its usage during the pretrial investigation and the mechanism of the usage of such right. The author of the article proposed the mechanism of the realization of the right to protection during criminal procedure. The significant difference between the limits of the rights, freedoms and legitimate interests of some members of criminal proceedings is established while this study, especially right to protection of the victim, applicant, witness, victim's legal representative, plaintiff. The author of the article studied problem of negative influence of the suspect person on the victim, witness and their members of family during the criminal procedure. Some propositions and recommendations aimed at improving the existing Criminal Procedural Code of Ukraine are elaborated.

сийской Федерации от 18 декабря 2001 года N 174-ФЗ : принят Государственной Думой 22 ноября 2001 года (одобрен Советом Федерации 5 декабря 2001 года.

9. Абламський С. Є. Захист прав і законних інтересів потерпілого у кримінальному провадженні : монографія / С. Є. Абламський / За загальною редакцією доктора юридичних наук, професора О. О. Юхна. – Харків : Панов, 2015. – 240 с.

10. Войтюк О.С. Зарубіжний досвід забезпечення процесуальних гарантій під час кримінального провадження й можливості його використання в Україні / О.С. Войтюк, О.В. Кравченко // Порівняльно-аналітичне право. – 2014. – № 7. – С. 174-177.

11. Гуценко К.Ф. Уголовный процесс западных государств / К.Ф. Гуценко, Л.В. Головкин, Б.А. Филимонов. – 2-е изд., доп. и испр. – М. : Зерцало – М, 2002. – 528 с.

12. Бардацька О. В. Забезпечення безпеки потерпілих та свідків у кримінальних справах, пов'язаних із торгівлею людьми : посібник / О. В. Бардацька, А. М. Орлеан. – К. : Тютюкін, 2010. – 55 с.

13. Дашковська О. До питання про правові інститути забезпечення прав і свобод людини і громадянина / О. Дашковська // Вісник Академії правових наук України. – 2010. – № 3 (62). – С. 44-49.

14. Комарницький Д.С. Функціональна особливість сучасної держави: захист прав, свобод та законних інтересів людини / Д.С. Комарницький // Держава і право. – 2009. – Вип. 46. – С. 52-57.

15. Лафитский В.И. Сумерки права: семь грехов правотворчества // Адвокат. – 2006. – № 2. – С. 79–86.